

TUNGO SA PAGBUO NG PAMBANSANG DULAAN

VIRGILIO S. ALMARIO

BAKIT KOMEDYA? Ito ang sumalubong na tanong sa akin nang ipanukala ko ang pagdaraos ng 2008 Komedyang Fiesta.

Bakit sarsuwela? Ito muli ang mas mabalasik na usig sa akin nang ipahayag ko ang planong 2009 Sarsuwela Festival.

Ang banat sa amin noon: Bakit kailangang buháyin ang anyo na ginamit ng kolonyalismong Espanyol upang hatiin ang mga Kristiyano at mga Muslim? Hindi ba isang paraan ng *reification* ang Komedyang Fiesta? At maaaring ang nása isip ng komentaryong *reification* ay ang sinasabi ni Axel Honneth na *misplaced nostalgia*, isang pagpipilit na gunitain ang isang bagay na hindi umiiral. Naulit ang diwa ng unang banat nang ipanukala ko ang Sarsuwela Festival. Bukod sa patay na, bakit gagastusan ng Unibersidad ng Pilipinas ang isang anyong pandulaan na walang kabuluhan sa búhay ng mga Filipino ngayon?

Sa isang bandá, ang ganitong pista ay totoong dapat sanang iwasan sa panahon ng krisis. Ngunit sa kabilang bandá, isa rin itong makabuluhang tungkulin sa isang panahong binubuo natin ang ating sariling pambansang gunita at pinatatatagang ating pambansang dangal. Maraming ibang higit na magastos at higit na walang katuturan sa ating búhay at kapalaran ang pinag-aaksayahan ngayon ng milyon-milyong pondo ng bayan. Kung ano-anong maluhong proyekto, pambansang pagtitipon ng mga politiko, malalaking *junket*, at magagarbong bertdey ng mga negosyante ang nagaganap buwan-buwan. Samantala, hindi naman ang masayang pagdiriwang para sa pagtatanghal ng mga lumang

komedyang at sarsuwela ang pangwakas na layunin ng mga pista. Bahagi lámang ito ng isang higit na mataas na adhikang akademiko. Sa gayon, hindi isang aksaya ang badyet na ilang milyon kung magiging kapalit naman nitó ang pagtutuwid ng ilang laganap at maselang pagtanaw sa ating pambansang dulaan, at siyempre pa, sa kabuuang pagtanaw sa ating sarili kaugnay ng muling-pagkatha sa ating bansa.

Ang unang pagtutuwid ay ang pagtanggap sa katotohanan na mula sa Espanya ang unang pambansang teatro ng Filipinas.

Masakit ito sa kalooban ng ating mga nativista at folklorista. Ngunit isang siglo nang nagkakalkal ang ating mga iskolar at mananaliksik ng ating “dakilang lumipas,” nagbunga na iyon ng ilang “fakelore” na gaya ng Maragtas, ngunit talagang hanggang ngayon ay ni wala táyong maipagmalaking anino man lámang ng *wayang kulit* ng mga Indones. Kayâ walang katutubong salitang katumbas ng drama. Nitó lámang ika-20 siglo nilikha ang “dula” upang marahil ay pangalanan ang iba’t ibang “palabas” na nagaganap sa entablado. Bukod sa mga anyo ng proto-drama, gaya ng ritwal na nasaksihan ni Pigafetta noong 1521, ay sadyang isinilang lámang ang konsepto ng dulaang alam natin ngayon sa panahon ng kolonyalismong Espanyol.

Mga Binhi ng Komedyang

Komedyang ang unang dulang itinanghal dito sa Filipinas. Sa abot ng aking pagbabasá, naganap ito noong 1598 sa Cebu. Ayon sa ulat, sinulat ito ng isang Heswita, si Fray Vicente Puche, sa wikang Latin at romanse at itinanghal ng mga mag-aaral bílang parangal sa una’t bagong hirang na obispo ng Cebu, si Fray Pedro de Agurto. Nása wikang Europeo ang naturang *comedia* at isang proyektong pang-eskuwelahan lámang. Ngunit sinundan ito ng ibang mga pagtatanghal para sa madlang Filipino at sa wikang katutubo. Isa dito ang itinanghal noong 1609 sa Bohol sa wikang Boholnon hinggil sa martiryo ni Santa Barbara. Lubha daw tinablan ang mga manonood kayâ pagkatapos ng dula ay itinakwil ang kanilang sinaunang pananampalataya at

itinapon ang kanilang idolo at agimat sa sigâ. Nais kong pasalamatang ay saliksik nina Dr. Nicanor Tiongson at Dr. Doreen Gamboa Fernandez sa naturang mga impormasyon.

Sa pamamagitan lámang ng naturang unang mga pagtatanghal ay kailangang ituwid ang isang malaganap na paniwala na hinggil lámang sa tunggalian ng mga Kristiyano at Muslim ang komedyang. Totoong may layuning panrelihiyon ang naturang mga komedyang ngunit hindi ukol sa digmaang Kristiyano-Muslim.

Ang lagi kasing nása isip ng taumbayan ay ang naganap na popularisasyon ng komedyang na naglulundo sa gayong batalya. Ugat ng popular na hakang ito ang lagi ding ulat sa mga libro sa panitikan at kasaysayan na itinanghal ang isang komedyang noong 1637 sa Intramuros bílang pagdiriwang sa matagumpay na kampanyang ni Gobernador Sebastian Hurtado de Corcuera laban kay Sultan Kudarat. Natatandaan kong nakasaad sa isang libro na naging inspirasyon daw sa pagsulat ng komedyang ang kunwa-kunwariang espadahan ng mga musmos sa muralya. Lubha diumanong natuwa ang mga musmos sa balitang tagumpay ni Corcuera kayánaglarosilángespadahanatisangpangkatang gumanap na mga sundalong Kristiyano laban sa isang pangkat na pumapel na mga mandirigmang Muslim. Kung paniniwalaan ang anekdotang ito ay kaagad maidudugtong na sa ganito rin nabuo ang pangalang “moro-moro” ng mga Tagalog para sa komedyang.

Sáyang at walang nakapag-ulat man kung paano nga isinadula ni Padre Hieronimo Perez sa kaniyang *Gran comedia de la toma del Pueblo de Corralat y conquista del Cerro* ang kampanyang ni Corcuera sa Mindanao. Hanggang ngayon ay walang natatagpuang gunitang ng isang nakapanood sa dula ni Perez. Ngunit may isang kabuluhang ito sa kasaysayang ng komedyang sa Filipinas. Kung ito ang unang komedyang nagtatanghal sa tunggaliang Kristiyano-Muslim ay magandang ring sabihin na ang unang moro-moro palá ay hango sa tunay na pangyayari sa kasaysayang ng Filipinas at hindi kathang-isip hinggil sa mga kahariang Europeo na nilusob ng mga Muslim noong panahong Midyibal.

Lumilitaw din sa mga itinanghal na komedya sa pista sa UP noong 2008 na hindi ito patay kahit sinasabing pinatay ng sarsuwela noong panahon ng Amerikano. Natatandaan ba ninyo ang “RIP” ni Severino Reyes at ang nilikhang sigalot nitó? Sumíkat nga ang sarsuwela sa bungad ng ika-20 siglo at nawala ang komedya sa Kamaynilaan. Ngunit patuloy itong itinanghal sa mga lalawigan. Hanggang ngayon, buháy na buháy ang komedya sa ilang komunidad sa Filipinas. At totoong isang pambansang teatro ito sapagkat hanggang ngayon ay may palabas sa iba’t ibang lalawigan sa Luzon, Bisayas, at Mindanao. Ipinakikita rin ng mga pagtatanghal na hindi ito limitado sa digmaang Kristiyano-Muslim. Maaari itong maukol sa búhay ng isang santo o kayâ tulad ng komedya ng mga taga-Iligan ay hinggil sa labanan sa kapangyarihan ng mga demonyo at anghel. Hindi ito laging “moro-moro”; tinawag din itong “linambáy” sa Cebu, “senakúlo” o “siyete palabras” kung ipinagdiriwang ang pagdurusa ni Kristo mulang Huling Hapunan hanggang Kalbaryo, “tibág” kung tungkol sa paghahanap ni Emperatris Elena sa Krus, o “arakyò” ng mga taga-Nueva Ecija. Kahit ang mas maikling “panunulúyan” kung bisperas ng Pasko ay maaaring ituring na isang sanga ng komedya. Pinatunayan pa ng lumitaw na drama simbolika (Oo, hindi sarsuwela kundi isang subersibong metamorposis ng komedya ang *Kahapon, Ngayon, at Bukas* ni Aurelio Tolentino!) nitóng panahon ng Amerikano kung paanong malikhaing magagamit ang komedya upang maging tinig ng pakikibaka laban sa mga mananakop. Kung sa bagay, nanguna na sa subersibong gawaing ito si Francisco Balagtas, gaya sa komedya niyang *Orosman at Zafira* na isang mahabàng pag-aagawan sa kapangyarihan ng dalawang pamilya at magkakapamilya na pawang mga Muslim.

Isang katangian ng panahon ng komedya ay ang paggamit ng patulang diyologo. Isang gintong panahon ng pagtula ang panahon ng kolonyalismong Espanyol. At sanhi ito ng laganap na haka na malimit na hango sa popular noong awit at korido ang mga komedya. Malimit. Sapagkat maaaring ang mauna sa paghango ay ang komedya bago malathala ang awit o korido. Gayunman, mahirap matukoy ito dahil na rin sa pangyayaring walang petsa ang pagkasulat ng mga komedya. Ngunit muli, maaaring gamitin ang *Orosman at Zafira* bilang halimbawa ng isang orihinal na komedya at walang kahawig na metriko romanse.

Pagtutuwid ng Pagtanaw at Estetika

Nangangailangan din ng ganitong bagong pagtitig at pagtutuwid ang sarsuwela.

Kung tampok na bahagi ng panahon ng pagtula ang komedya, tambuli naman ng panahon ng prosa ang sarsuwela. Ang kumperensiya kaugnay ng 2009 Sarsuwela Festival ay isang paraan upang suriin kung bakit maituturing na lehitimong ikalawang anyo ng pambansang teatro ang sarsuwela. Bukod sa pangyayaring tulad ng komedya ay kinagiliwan din ito sa maraming Kristiyanong pook sa Filipinas at lumilitaw na hindi pa patay dahil itinatanghal pa rin sa mga pista sa Ilocos at Bisayas ay maraming dapat usisain sa sarsuwela bilang anyong pandulaan.

Ano ba ang kaibhan ng sarsuwela sa pinagmulan nitóng *zarzuela*? Ang ibig sabihin, bukod sa paggamit ng wika at istoryang Filipino ay may ginawa bang mga pagbabago ang henyong Filipino upang totoong angkinin ang sarsuwela bílang isang naturalisadong anyo? Dagdag pa, ano ba ang mga katangiang ikinagiliw ng mga manonood sa sarsuwela? Bakit? Halimbawa, sinasabing madalíng naakit sa sarsuwela ang madla sa Maynila dahil sa musika. Ang musika na wala o malayò sa martsa ng komedya. Malimit tuloy itong gamiting patunay na likás na mahilig sa musika ang mga Filipino. Musika nga lámang ba ang pang-akit ng sarsuwela? Anong klase ng musika? Maaari pang idagdag. May pagkakaiba ba ang sarsuwela ng Ilocos sa sarsuwela ng Maynila, ang sarsuwela ng Iloilo sa sarsuwela ng Pampanga?

Ang dami kong tanong! May paniwala ako na ang ganitong pagtatanong ay maaaring maghantong sa atin tungo sa higit na mataimtim at masidhing pag-aaral sa estetika ng dulang Filipino. At ito ang dakilang adhika ng mga pista ng komedya at sarsuwela sa UP. Higit sa pagsariwa sa nakaraan, nais nating matukoy ang totoong pambansang teatro ng Filipinas. Higit pa, nais nating maitanghal ang mga katangian ng dulang tulad ng komedya at sarsuwela tungo sa higit na matalik na pagkakilála at pagpapahalaga ng sining ng mga ito kaugnay ng sining na Filipino.

Ang huling nabanggit, ang pagbuo sa estetika ng dulang Filipino, ay isang napakabigat na tungkulin.

Marami nang nag-aral sa komedya at sarsuwela. Ngunit napansin ko na ang pinakamasigasig ay higit na nakaukol sa pagtatanghal ng komedya o sarsuwela bílang isang piraso ng gawaing panlipunan. Detalyado ang dokumentasyon, halimbawa, sa pagtutulongan ng komunidad upang buháyin at maipalabas tuwing pista ang isang komedya o sarsuwela. Ngunit kulang ng pag-usisa sa dula bílang isang piraso ng malikhaing gawain. Bukod halimbawa sa paksa o nilalaman, ano ang mga ginagamit na pamamaraan upang mabuo ang isang komedya o sarsuwela na ikaiiba nitó o ikatutulad sa ibang mga komedya o sarsuwela sa Filipinas? Isang napakaselang tanong ito. Kapag sinagot, mangangailangan ito ng matalik na pagtitig sa bawat bahagi't lunan ng isang pagtatanghal. Sa pagtatanghal mismo; hindi sa preparasyon tungo sa pagtatanghal. At higit pa, mangangailangan ito ng isang pangkalahatan at pambansang paggagap sa kasaysayan at katangian ng komedya o sarsuwela sa Filipinas.

Tingnan pa natin ang mga posibilidad ng pagtitig sa mga piraso ng bahagi't sangkap ng ating pambansang dula. Halimbawa ang batalya. Isa itong tampok at obligatoryong bahagi ng komedya. Ang ibig sabihin, ang komedyang tipong moro-moro o arakyo ay hindi maaaring magwakas nang walang batalya. Hinihintay ito ng madla at bahagi ng hindik bago ang maligayang pagtatapos ng tunggalian. May sinusunod bang kumbensiyon ang direktor kung paano ito isagawa? Isa din itong sayaw at may musika. Kahit paano, may banda ng limang musikero na tumutugtog sa mga pangkat na naggigirian sa entablado. Bakit naging paborito ang pasodoble sa koreograpiya? Paano naipakikilála ang pagiging bida o pagiging kontrabida sa pag-indak at pagkukunday ng sandata? Ano ang tuntunin sa pagsuspende ng kilos sa entablado upang magkaespasyo ang pagyayabang ng kontrabida at pagsagot ng bida? At bílang pagpapagitaw sa kaligirang katutubo ng sining sa Filipinas, hindi kayâ may alaala ito ng mga katutubong sayaw pandigma, gaya ng hanggang ngayo'y sinasayaw ng mga Ifugao at Agta sa paligid ng sigâ?

Titigan pa ang kasuotan sa moro-moro. Bakit matitingkad at maaasim ang kulay ng damit ng mga moro-morista? May nabása na akong paliwanag hinggil sa ganitong katangian ng kasuotan upang higit diumanong maging bisible kung gabi at malamlam ang ilaw sa entablado. Tandaan na malimit itong ipalabas sa mga nakabukás na pook sa plasa o sa likod ng simbahan at mga pinagtagning kahoy at kahoy lámang ang tanghalan na may tanglaw na mga sulo o gasera. May kodigo din sa mga kulay ng kasuotan. Higit na maraming putí at kupasing bughaw ang bida at higit na matingkad at maborloloy ang kontrabida. Ano ang epekto dito ng paraan ng simbolikong pagdadamit ng santo sa loob ng simbahang Katoliko? May pangkalahatang sangguniang aklat kayâ na nagamit ang mga unang nagtanghal ng senakulo hinggil sa uniporme ng mga sundalong Romano? Kung sakali, paano tinawag na “moryón” (na helmet ng mga sundalong Espanyol) ang helmet ng mga Romano sa senakulo ng Marinduque? At muli, ang “pugot” ba sa Moriones ay may alaala ng sinaunang pangayaw ng mga Kalinga?

Proseso ng Naturalisasyon

Hindi laging kailangan ang pag-uugnay ng isang kolonyal na sining sa sinauna't katutubo subalit mahalagang usisain upang higit na yumaman ang pagpapahalaga sa gayong uri ng sining ng Filipinas. Isang makabuluhang proseso din ito upang matulungan ang pagtuklas sa awtentikong salik ng pagiging Filipino ng isang naturalisadong anyo. Ang totoo, tumataas ang halaga ng naturalisasyon kung matutukoy ang higit na malaking operasyon ng katutubo't malikhain sa isang hiram na anyo. Sa ganito dapat litisin ang pasyon, ang awit at korido, ang kundiman, ang letras y figuras, ang jota, at ang unang anyo ng pambansang dula sa panahon ng kolonyalismong Espanyol. Sa ganito rin dapat siyasatin ang anumang anyo ng sining na umiral ngayon at hatid ng Amerikanisasyon. Mainam ding kilalanin ang mga ito bílang imported at may impluwensiyang banyaga. Produktong haybrid, sa wikang postkolonyalista. Ngunit hindi sapat ang ganitong ebalwasyon. Igigiit lámang ng ganitong ebalwasyon ang pagiging banyaga't hiram ng orihinal at ng sekundaryong gawain ng panghihiram. Higit na

kailangang malikhain ang mga kasangkapan ng kritisismo upang mabigyan ng kaukulang pagtatangi ang isinanib na pawis at talinong Filipino sa naturalisadong anyo, ang pawis at talinong Filipino na maaaring siyang nagdulot ng dagdag na alindog upang maging popular ang anumang hiram mula sa ibayong lupain.

Sa simula pa lámang, ang naturalisasyon ng sarsuwela ay tigib na sa malikhaing salik na Filipino. Hindi salin o hango sa zarzuela ang unang sarsuwela, ang *Ing Managpe* ni Mariano Ponce Byron, kundi isang orihinal na dula sa Kapampangan at nagtatanghal ng isang aspekto ng búhay sa Pampanga sa panahong iyon. Ang pangyayaring ito, ayon sa mga kritiko, ang ikinaiba ng sarsuwela sa komedya at umakit ng manonood. Mula sa panahon ng mga prinsipe't prinsesa ay naghunos ang panoorin sa mga kasalukuyang nagaganap sa Filipinas at sa wikang higit na malapit sa pang-unawa ng madla. Hindi na katha-katha't kababalaghan ang dula; nagsisikap na itong magdulot ng katunayang Filipino.

Subalit ang mga nabanggit na katangian ang maaaring gamiting timbangan upang sukatin kung gaano ka-Filipino ang pagkadula ng sarsuwela.

Unang dapat litisin kung gaano katunay ang katunayan ng sarsuwela. Nagaganap ba talaga sa Filipinas ang karanasang itinatanghal sa entablado? Panahon iyon ng Digmaang Filipino-Amerikano at pagkatapos, ng Pananakop ng mga Amerikano. Ang pighating dulot ng digma ay nakakintal sa sinapit nina Julia at Temyong sa *Walang Sugat*. Ngunit bakit Himagsikang Filipino laban sa mga Espanyol ang panahunan ng dula ni Severino Reyes? Tinalakay ng *Ang Kiri* at *Sa Bunganga ng Pating* ang mga sakit ng nabubuong modernong lipunan. Ngunit totoo bang higit na maligaya ang mga taganayon kaysa tagalungsod, gaya ng nakasaad sa *Ang Kiri*, at totoo rin bang higit na ipaglalaman ng isang babae ang paninindigan ng kasintahan kahit lubhang katunggali iyon ng interes ng kaniyang pamilya, gaya ng inihalimbawa sa *Sa Bunganga ng Pating*? Hindi ba umiiwas

bumangga sa kapangyarihang Amerikano ang *Walang Sugat*? Hindi ba mapangarapin ding tulad ng komedya ang ipinakikitang resolusyon ng mga isyung panlipunan at pampolitika sa *Ang Kiri* at *Sa Bunganga ng Pating*?

May naghahari ding impresyon na bahagi ang sarsuwela ng isang pangkalahatang pasiyang umiwas sa katunayan ng Pananakop ng mga Amerikano. Ang pagpaksa sa sarap ng búhay nayon at lalo na sa pag-iibigan ng isang mahirap at isang mayaman ay nakapalamuti sa pintura ni Fernando Amorsolo at ibang kapanahong pintor at nása puso ng titik at musika ng kundiman. Ang ibig sabihin, bahagi ang sarsuwela ng sining at panitikan noon na hindi makatitig sa dahas ng kapangyarihang sumasakop sa Filipinas at sa gayo'y bahagi ng pagkilála at pagsasalehitimo ng pamamalagi ng mga Amerikano. Ganito ang pagsusuri ng mga pangunahing guro't kritikong makalipunan, lalo na sa UP, at ito ang malaking hadlang tungo sa malingap na paglingon sa sarsuwela sa kasalukuyan. Ngunit paano ba talaga “sinasalamin” ng panitikan at sining ang progresibong kamalayan ng panahon? Hindi ba isang paraan ng pag-usig sa “kapayapaan” sa ilalim ng pananakop na Amerikano ang paggunita sa kagitingan ng Himagsikang Filipino? Wala bang kabuluhang panlipunan ang pagsisiyasat sa ipokrisya ng alta sosyedad at sa problemang agraryo? Kahit ang sinasabing lubhang matimyas na paglalarawan ni Amorsolo sa búhay nayon ay maaaring higit kaysa malimit punahing muslak, konserbatibo, at romantisistang pagsamba sa lumang kaayusan. Sa halip, hindi kayà isang nakahihindik na memoryal ito (at malungkot na paggunita ngayon) sa kagandahang nakatakdang maglaho sa harap ng modernisasyong dulot ng pananakop ng mga Amerikano?

Hindi sa nais ko lámang ipagtanggol ang aking panukala. Hindi naman iyon kailangan ng komedya at sarsuwela at hindi rin kailangan tungo sa lehitimasyon ng mga ito bilang pambansang dula. Nais ko lámang ipagunita na maaaring iba ang espiritu ng naging pagsuri sa komedya at sarsuwela noon kaysa pangangailangan natin ngayon. Bukod pa, maaaring sadyang nagmamadali at kulang sa

paglilimi ang lumaganap noong paghusga sa naturang pamana ng kolonyalismong Espanyol. Maraming kailangang isaayos upang higit na maging kapaki-pakinabang para sa atin ang mga karanasan at kasaysayan sa ilalim ng kolonyalismo. Kailangan pa, sa gayon, ang higit na malikhain at higit na matalik na pagsusuri upang higit na mapabukad ang estetika ng sarsuwela at upang mahango ito mula sa nabanggit na mababang pagtinging politikal. At bahagi ito ng pangkalahatang mga gampanin upang maitaguyod ang kampanya tungo sa pagpapahalaga at pagpapalaganap ng ating pambansang teatro. At tungo sa muling-pagkatha ng ating pambansang kalinangan at kaakuhan.

Pambukas na pananalita para sa pambansang kumperensiya
hinggil sa Sarsuwela, 25-27 Pebrero 2009, Pulungang Claro M. Recto,
UP Diliman

Ferndale Homes
24 Pebrero 2009